

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

SAYI : 3

İstanbul — 1985

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

SAYI : 3

İstanbul — 1985

XVI. Asır İslâm Dünyasında OSMANLI-PORTEKİZ MÜCÂDELESİNİN SEBEBLERİ

Doç. Dr. Hulûsi YAVUZ

Târihin kaydettiği en büyük İslâm devletlerinden biri olan Osmanlı Devleti; 1517'de Mısır'a hâkim olduktan sonra, daha evvel Mısır Memlûk Devleti'nin idâresinde bulunan Hicaz ve Yemen ülkelerine de sâhip olmuştu. Osmanlı Devleti'nin, pâytahttan en uzak yerlerde olan Hicaz ve Yemen toprakları üzerinde ısrar etmesi, ne geniş topraklara sâhip olmak ve ne de oraları sömürmek arzusundan dolayı idi. Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye'nin bu ısrârında iki sebep vardı : Biri, Hind Okyanusu'nda ve Kızıl Deniz'de Müslümanları tehdid eden *Portekiz tehlikesini bertaraf etmek gayesi*; diğeri de, zamânın yegâne İslâm Devleti olması hasebiyle kendisine terettüb eden *Haremeyn-i Şerifeyni muhâfaza etmek mükellefiyeti*di.

Osmanlı-Portekiz mücâdelesini bahsinde bugüne kadar yapılan modern tetkiklerde daha ziyâde iktisâdî sebepler üzerinde durulmuştur^{1a}. Biz burada sadece yukarıdaki iki sebebi ele alacağız.

H. 92/ M. 711 senesinde Kuzey Afrika'yı baştan başa kateden İslâm mücâhidleri İspanya'ya girdikten sonra orayı terk edinceye kadar İberik Yarımadası'nı medenî eserlerle süslemişler ve binlerce kültürel ve içtimâî müesseseler meydana getirmişlerdi. Kurtuba, İşbiliye, Mürsiye, Belensiye, Tuleytula ve Gırnata bu mamur yerlerin en önde gelenlerindendi^{1b}.

Yapılan son tetkiklere göre, Endülüs'ün Müslümanlar tarafından fethi, Halife Abdülmelik b. Mervan zamanında Musa b. Nusayr ile Târik b. Ziyâd'ın H. 92/ M. 711'deki fetihlerinden çok evvel vuku bulmuştur. Gerçekten Müslümanlar, Halife Osman zamanında ve H. 27 yılında girdikleri Endülüs'de, 92/711'de nihâî fetih tahakkuk edinceye ka-

dar yaşamaya devam etmişlerdir.^{1c} Halife Hz. Osman (r.a.), Müslümanlar için devamlı bir gâile olan Bizans İmparatorluğu tehlikesinden İslâm Devleti'ni emîn kılmak istiyordu. Bu maksatla bir taraftan Suriye vâlisini Anadolu üzerinden, diğer taraftan da Afrika vâlisini Endülüs üzerinden Bizans'ı sıkıştırmakla vazilendirdi. Böylece Halife Osman, Bizans Devleti'nin başkenti Kostantiniyye'nin hem doğudan ve batıdan sıkıştırılarak düşürülmesini, hem de Müslümanların bu sonu gelmeyen Bizans gâilesinden kurtarılmalarını arzu ediyordu. İşte Endülüs'ün bu ilk fetih teşebbüsü üzerine İslâm orduları, Emevîler devrinde, Târik b. Ziyâd 92/711 tarihinde İspanya'yı zaptetmezden altmış beş sene evvel İberik Yarımadası'na girmişlerdir.^{1d} Müslümanların iyice yerleştikleri Endülüs yani İspanya'da H. 139/ M. 756 yılında Endülüs Emevîlerinden sonra H. 898/ M. 1492 senesine kadar yedi asırdan fazla bir müdret zarfında *Tevâif-i Mülûk* denilen bir hayli İslâm devleti ortaya çıkmış ve bunların birbirleriyle mücâdeleleri, Gaskonya körfezi kenarına sığınmış olan Hıristiyanların yavaş yavaş Müslümanların zararına olarak genişlemelerine sebep olmuştur^{1e}.

Hıristiyanların yavaş yavaş ilerlemelerinden evvelâ *Aragon, Navar* ve *Leon* krallıkları meydana çıktı. Daha sonra bunları, *Kastilya* ve *Portekiz* krallıkları tâkip etti. Bu krallıklar, Benî Ahmer Devleti'nin

1a Meselâ bk.: Cengiz Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğunun Güney Güney Siyâseti; Habeş Eyâleti**, İstanbul 1974, s. 1-30; aynı müel., «XVI. Asrın İlk Yarısında Kızıldeniz Sahillerinde Osmanlılar», *Tarih Dergisi*, XII: 16 (Eylül 1961), s. 1-24; Salih Özbaran, «Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan Yolu: Onaltıncı Yüzyılda Ticaret Yolları üzerine Türk-Portekiz Rekâbeti ve İlişkileri», *Tarih Dergisi*, 31 (Mart 1977), s. 65-146, er iki müellif de yerli ve yabancı bol me'haz kullanmıştır.

1b İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, II, Ankara 1975, s. 199.

1c Muhammed Hamidullah, «Fethu'l-Endülüs (İpanya) fi-Hilâfeti Seyyidînâ Osmân sene 27 li'l-Hicreti», **İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**, VII: 1-2 (1978), s. 221-226.

1d M. Hamidullah, «Fethi'l-Endülüs (İspanya)», s. 223-225, şu me'hazlardan iktibaslar yaparak Endülüs'ün Hz. Osman zamanında fethedilmiş olduğunu ispat etmektedir: *Târihu't-Taberî*, Leyden tab'ı, s. 2817; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Türîh*, III, s. 72 (1303 tab'ı, s. 36); *Târihu Ebi'l-Fidâ*, I, s. 262; ez-Zehebi, *Türîhu'l-İslâmi'l-Kebîr*, Mısır 1368, c. II, s. 80; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, VIII, s. 152; Zeyni Dahlân, *el-Fütühâtî'l-İslâmiyye*, I, s. 100; Gibbon, *Decline and Fall of the Roman Empire*, Oxford, V, s. 555.

1e İ. H. Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, II, s. 199.

toprakları hâriç olmak üzere XIV. asrın son yarısında bütün yarımada-yı işgâl etmişlerdi. XV. asrın ikinci yarısında ise Kastilya ve Aragon kiralıklarından Katolik Ferdinand ile İzabella'nın evlenmeleri sebebiyle büyük bir devlet vücûda gelmişti ki, Benî Ahmer Devleti'ni ortadan kaldıran işte bu İspanya devleti olmuştur^{1f}.

XVI. asırda İslâm âlemini temsil eden Osmanlı Devleti karşısında, Akdeniz'de iki siyâsî kuvvet vardı. Bunlar Portekizliler ve İspanyollar-dı. Evvelâ coğrâfî keşiflerle başlayan bu iki devletin deniz seferleri, daha sonra sömürge imparatorluğu kurmaya mâtufluk hale geldi. Ticâret her ikisinde de mühim bir yer tutmakla beraber Portekizliler de İspanyollar kadar koyu bir Hıristiyanlık taassubu içindeydiler. Gittikleri her yerde Hıristiyanlığı yaymak ve kendilerine mâni olan İslâmiyet'le mücâdele etmek en büyük emellerydi. Bu emel, onların değişmez siyâsetiydi. Portekizliler'in denizde varlık göstermeleri, XIV. asırdan itibaren vücut buldu. O zamanlar Akdeniz limanları ile Batı Avrupa limanları arasında ticârî münâsebetler başlamış olduğundan, aynı asrın sonlarına doğru Portekiz devleti çok büyük bir refah seviyesine ulaştı. Avrupa Hıristiyan dünyasının temsilciliğini yapan Portekiz ve İspanya'nın karşısına, İslâm'ın müdâfii olarak doğuda Osmanlı Türkleri ortaya çıkmıştı. Bidâyette İslâm âleminde ve doğu Avrupa'da muazzam fetihlerde bulunan Osmanlı Devleti, daha sonra İslâm dünyâsındaki birlik ve vahdeti sağlamak maksadıyla dikkatini Kuzey Afrika kıyılarına çevirdi. Bu ülkeleri feth etmekle onları Hıristiyan tehlikesinden uzak tutmak gâyesini güdüyordu. XVI. asır başlarında Osmanlı kuvvetleri ile Avrupa arasındaki mücâdele yeni yeni boyutlar kazandı. Bu, hakîkatte ehl-i Hilâl ile ehl-i Salîp mücâdelesiydi. Bu iki kuvvet arasında sık sık muhârebeler oluyor, muhtelif bölgelerde hâkimiyet tesisi ile her iki taraf ta üstünlüğünü muhâfaza etmeye çalışıyordu. Osmanlı Devleti, batı sınırlarını emniyet altında tutma ve Atlas Okyanusu üzerinden Hindistan'a varan yeni deniz ticâret yolunu tehlikeden temizleme işine çok ehemmiyet veriyordu.^{1g}

Buna mukâbil Portekiz ve İspanyollar da, Kuzey Afrika ülkeleri yolu ile Afrika'nın merkezine ve oradaki madenlere ulaşmak istiyor-

1f İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, s. 199 n. 1.

1g Abdulkerim Kureyyim, *el-Magrib fi 'ahdi'd-Devleti's-Sa'diyye*, Casablanca/Dârulbeydâ 1398/1978, s. 3-4, nakleden: Mustafa Bilge, *Kitap Tanıtma*, İstanbul Üniversitesi İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, VII: 3-4 (1979), s. 251-52.

lar; bunun için de buralarda Hıristiyanlığı yaymak için çalışıyorlardı. Bu yüzden oralarda Osmanlılar'la karşılaşmaları hiç hoşlarına gitmiyordu. Zira Endülü's'de yeni bir İslâm devletinin canlanmasından korkuyorlardı. Bu sebepten dolayı Portekizliler ile İspanyollar, Kuzey Afrika'daki hâkimiyet sahalarını mümkün olduğu kadar genişletmeye çalışıyorlardı. Bu bölgelerdeki Müslüman devletlerin zayıf bulunmaları ve teker teker Osmanlı hâkimiyetine girmeleri onları kamçıliyordu. Tunus'da Hafsiler, Cezayir'de Benî Zeyyân, Mağrib'de Mariniler ve Vattasiler'in zayıf duruma düşmeleri onları acele harekete geçmeye sevkeden bir âmil olmuştu. Bilhassa Mağrib ülkesi, Batı Avrupa'nın bu sömürgeci devletlerine en yakın Kuzey Afrika ülkesi olarak duruyordu. Ayrıca bu memleket, Akdeniz ve Atlas Okyanusu'nda uzun sâhillere sâhipti. O zamanlar Mariniler'in hâkim olduğu Mağrib'de, Portekizliler evvelâ mühim bir şehir olan Septe'yi zaptettiler (1415). Daha sonra hedefleri, Cebel-i Târik Boğazı'nı ele geçirmek oldu. Bu arada Papa, Portekiz ve İspanyolları Müslümanlara karşı devamlı savaşa teşvik ediyordu. Yeni fethedilen bölgelerde onların hâkimiyetlerini tasdik eder mâhiyette beratlar veriyordu. Hattâ Papa V. Nikola, 8 Ocak 1454 tarihli bir berat ile Septe Boğazı ile başlayan Kuzey Afrika sâhillerinin Portekizliler'in hakkı olduğunu tasdik ederek bu bölgelere İspanyolların girmemesi lâzım geldiğini beyan etmişti. Akdeniz ile Atlas Okyanusu arasındaki Tanca'nın alınmasıyla Portekizliler bölgeye iyice yerleşmiş olmakla beraber, buralarda gözü olan İspanyollarla çekişmeye devam ediyorlardı. Bu ihtilâf, 6 Mart 1480 tarihli Tuleytula anlaşmasına kadar devam etmişti. Anlaşmaya göre Portekizliler İspanyollar'ın Kanarya adasındaki hâkimiyetini kabul ediyor; buna mukâbil İspanyollar da bu adaların ötesindeki keşif hakkını ve Fas şehrini fethetme imtiyâzını Portekizliler'e terk ediyorlardı^{1h}.

Mağrib'de, Portekizliler ve İspanyollar sebebiyle Hıristiyanlık tehlikesi büyüdükçe, buna karşı halk arasındaki cihad hareketi de kuvvet kazanıyordu. Bu hareketi idâre edenlerin başında Güney Mağrib'de ortaya çıkan *Cezûla* tarikatının şeyhlerinden İbn Süleyman el-Cezûlî, Muhammed b. Mübârek, ve Ali b. Muhammed el-Edîb bulunuyordu. İlmiyle âmil ve halk arasında takvâsıyla meşhur olan bu zevât, ülkede Sa'diler adıyla bilinen hareketin kurucusu oldular. Bunlardan Muhammed b. Mübârek'in emriyle Sûs bölgesinde Mevlâye Muhammed b. Ab-

1h Abdülkerim Kureyyim, *el-Magrib.*, s. 8, nakleden: M. Bilge, *göst. yer*, s. 252-253.

durrahman'a bey'at edilerek kısa zamanda 500 silahlı yiğit hazırlandı. Mevlâye Muhammed, askerî bilgi ve mahâreti sebebiyle, kumandayı büyük oğlu Mevlâye Ahmed'e bıraktı. 1510 senesinde fiilen hareket geçen bu Sa'diler teşkilâtının başı Mevlâye Ahmed, Hz. Peygamber soyundan geldiği için şerîf'di. Bundan dolayı devlet, «Şerifler Devleti» olarak biliniyordu. Daha sonra da, aynı mânâyâ gelen «Sa'diler» kelimesiyle anılmaya başlandı. Başlangıçta, Mevlâye Ahmed'in iki gâyesi vardı : Birincisi, Sûs bölgesinin sâhil kesimlerini Hristiyan işgâlden kurtarmak; ikincisi de, daha sonra bütün memleketi Hristiyan işgâlden temizlemektir. Nitekim Portekizliler'e karşı ilk hûcum, 18 Ağustos 1511 tarihinde Santa Kruz kalesinde yapıldı. Bu sırada Mağrib'de Fas şehrinde Vattâsiler; Marakeş'te de Melik Nâsır duruma hâkim bulunuyor ve her ikisi de Sûs bölgesinde zuhur eden Sa'diler hareketine muhâlefet ediyordu. Mevlâye Ahmed 1525'de Marakeş'e girdi ve burayı Sa'diler'in başkenti yaptı¹¹.

İlk Osmanlı-Mağrib siyâsî münâsebetleri Vattâsiler sâyesinde başladı. Cezayir'de 1531 yılında başgösteren kıtlıkta, Barbaros Hayreddin Mağrib'deki Tıtvân ve 'Arâ'îş şehirlerinden gemilerle buğday ve diğer gıda maddeleri aldirttı. Bunu haber alan Portekiz ve İspanyollar, Müslümanlar arasındaki bu dostluğun gelişmesini önlemek için hemen harekete geçtiler. 1549 yılında Vattâsiler'i bertaraf ettikten sonra Fas'ı alarak Mağrib'in güney ve kuzeyine tamâmen hâkim olan Sa'diler, 16. asrın ortasında, zaten Cezayir'e kadar ulaşmış bulunan Osmanlılar'la münâsebet tesis etmeye başladılar. Osmanlı Devleti batıdaki Telemsen (Tlemsen) emîrliğini kendi idâresine dâhil etmek istiyordu. Çünkü Mağrib'i de aldıktan sonra İslâm ülkeleri tek bir idâre altında toplanmış olacak; bu takdirde Hristiyan tehdîdi karşısında Müslümanların bütün kuvvetleri birleşmiş olacaktı. O sırada Afrika'da birçok yerleri işgâl etmiş bulunan İspanyollar ve Portekizliler ise, yeni keşfedilen Hind ticâret yolunun, Osmanlı hüküm ve kontrolünden uzak bulundurulmasını istiyorlardı. Bilhassa Hindistan'a giden ve Ümid Burnu'ndan dolaşan yeni deniz ticâret yolunun keşfinden sonra Mağrib'in stratejik ehemmiyeti bir kat daha artmıştı. Burada hâkimiyet kurmuş olan Sa'diler, Osmanlı Devleti ile dostluk münâsebetlerini geliştirdikleri takdirde bu, İspanyol ve Portekizliler'in sonu demek olacak ve bölgeden çekilmek mecbûriyetinde kalacaklardı. Bu münâsebetler ge-

11 Abdulkerim Kureyyim, el-Mağrib., s. 25-72, nakleden: Mustafa Bilge, göst. yer, s. 253-54.

liştirilemedi. Eğer geliştirilse idi, belki de bir birliğe gidilecek ve Hıristiyan âlemi karşısında tek bir kuvvet hâline gelen İslâm dünyâsı târihin seyrini değiştirecekti. Bunun tahakkuk etmemesinin sebebi; Sa'dîler'in, Osmanlı Devleti'nin Cezayir'deki temsilcileri olan Paşalık idâresine karşı, bir takım sudan bahânelerle ters münâsebetler içine girmesiydi. Muhtemel bir Osmanlı müdâhalesini önlemeyi düşünen Sa'dîler, bölgedeki Telemsen emirliğini Osmanlılar'dan geri aldılar. 1550 de Telemsen şehri yakınında yapılan muhârebeden sonra burası tekrar Osmanlı idâresine geçti. Kânûnî Sultan Süleyman, Kuzey Afrika'daki gelişmeleri yakından tâkip ediyor ve Sa'dîler'le yakından ilgileniyordu. Sa'dîler'in hükümdârı Mevlâye Muhammed el-Şeyh'e 1552'de iki nâme gönderdi. Recep 959/Haziran 1552 tarihli nâmede, Cezayir beylerbeyi Hasan Paşa'nın azledildiği ve yerine Sâlih Paşa'nın geçirildiği bildiriliyordu. Beklenen iyi münâsebetleri Sâlih Reis gerçekleştirecekti. Yine bir netice elde edilemeyince, 1553'de Sa'dîler'le tekrar karşı karşıya gelindi. Salih Reis Fas'a girdi ve orada Hassun'u idâreci olarak bıraktı. Osmanlı Devleti'nin Mağrib üzerindeki nüfûzu böylece genişlemiş oluyordu¹.

Bu gelişmelerden en çok müteessir olan muhakkak ki, İspanyol ve Portekizliler'di. Portekiz kralı III. Jan, İspanyol imparatoru Şarlken'e yazdığı mektupta, durumun vehâmetini anlatıyor ve her iki devletin menfaatleri bakımından kendilerini çok karanlık bir istikbâlin beklediğini haber veriyordu. Bundan sonra Mevlâye Muhammed el-Şeyh, Portekiz ve İspanyollar'ın desteği ile Fas'a saldırdı; orada bulunan Ebû Hassun'u ve birçok Fas'lıyı öldürerek Sa'dîler'in hâkimiyetini tekrar tesis etti. Sa'dîler, bidâyetten beri, Portekiz ve İspanyollar'la işbirliği hâlinde bulunuyor, bunun için de Osmanlılar'a karşı dâima şüpheli bir tavır takınıyorlardı. Müslüman bir ülke olarak, bir taraftan Avrupa'nın Hıristiyan güçlerine karşı mücâdelede Osmanlı desteğini isterken; diğer taraftan da, bütün İslâm âleminin halifesi olan Osmanlı pâdişahları karşısında kendi halifeliklerini ileri sürerek Osmanlı müdâhalesinden uzak durmaya çalışıyorlardı. Gerçekten Kânûnî, Sa'dîler'in hükümdârı olan Muhammed el-Şeyh'e bir elçi göndererek Hıristiyanlara karşı bir birlik kurmayı teklif etmiş, ardından da Mağrib'de kendi adına sikke bastırılmasını şart koşmuştu. Mevlâye Muhammed el-Şeyh ise, bunları kabul etmenin, Osmanlı hâkimiyetini ve hilâfetini

1j Abdulkerim Kureyyim, el-Magrib., s. 60-85, nakleden: M. Bilge, «Kitap Tanıtma,» göst. yer., s. 254-56.

kabul etmek mânasına geldiğini bildiğinden, münâsebetlerini yine eskisi gibi Portekiz ve İspanyollar'la, bazan da İngilizler'le devam ettirmeyi tercih etti. Sonra yerine geçen oğlu Abdullah da, Osmanlılar'a karşı babasının siyâsetini tâkip etti; İslâm gücünü temsil eden Osmanlı Devleti'ne karşı, Hristiyanlığın önderliğini yapmakta olan İspanyol ve Portekizliler'le işbirliği yapmaktan geri kalmadı. Babasının yerine tahta çıkan Mevlâya Abdullah, Fas'da kendisine bey'at edildikten sonra *el-Gâlib Billâh* ünvânını aldı. Avrupa'lı devletlerle münâsebetlerini ilerletti. Cebel-i Târik'tan sadece birkaç kilometre uzaklıkta bulunan ve son derece stratejik bir bölge olan el-Kasr el-Sagîr'i Fransızlar'a teslim etti. Osmanlılar'a karşı takındığı gâyet sert ve katı tutumunda ısrar edince de, bunu tasvîp etmeyen bir grubun muhâlefetiyle karşılaştı. Aralarında kendi kardeşlerinin de bulunduğu muhâlif gurubun üzerine gâyet sert gitti. Üç kardeş yakalanarak öldürüldü. Bu sırada Türkler, Avrupa kuvvetleri karşısında giriştikleri iki deniz muhârebesinde, Mora yarımadasının kuzey-batısına düşen İnebahtı limanında mağlûb oldu. Bundan cesâret alan Portekiz ve İspanyollar, Osmanlılar'ı Kuzey Afrika'dan tamamiyle söküp atmak için plânlar yaptılar. 1573 yılında, bu plân mücibince İspanyollar Tunus'a hücum ettiler, fakat mağlûb oldular. Osmanlı Devleti, Tunus zaferinden sonra Mağrib mes'elesine tekrar eğildi. Durumu dikkatle tâkip eden Portekiz kralı, Mağrib'de bulunan sefîri Don Duarte de Castelbranco'ya yazdığı mektupta, «Türklere mutlakâ mâni olunmalı, Mağrib limanlarını ele geçirmelerine aslâ müsaade edilmemeli» diyerek endişelerini dile getirip telâşa kapıldı^{1k}.

Cezayir'deki Osmanlı vâlisi Ramazan Paşa ve Mağrib tahtına tâlip ve halen Cezayir'de Türklere iltica etmiş olan Abdülmelik Mağrib'e karşı yaptıkları çarpışmada gâlip geldiler. Sonra Abdülmelik, «Mu'tasım Billâh» ünvânı ile tahta çıktı. Dış politikasını yeniden düzenledi ve Osmanlı Devleti ile olan münâsebetlerini iyi tuttu. Tahttan uzak kalan ve Portekizliler'ce desteklenen Mütevekkil'e karşı, Osmanlı desteği sâyesinde 30 Cemâziyelevvel 986/ 4 Ağustos 1578 tarihinde *Vâdî'l-Mahâzîn*'de yaptığı savaşta onu mağlup etti. Vefâtından sonra yerine oğlu Mevlâye Ahmed'e, el-Mansûr ünvânıyla bey'at edil-

di. el-Mansûr, İstanbul'a yolladığı bir hey'etle *Vâdî'l-Mahâzin* zaferini haber verdi. Möylece Mağrib'de dahilî çatışmalar sonbulmuş oldu.^{1m}

Osmanlı Devleti, Kuzey Afrika'da İspanyollar ve Portekizliler'e karşı nasıl İslâm'ı müdâfaa etmiş, sömürgecilik değil sırf bu yüce idalle hareket etmişse; aynı düşmanla bu sefer Kızıldeniz ve Hind Okyanusu'nda da yine aynı maksatla çarpışmıştır. Şöyle ki :

1487'de Lizbon'dan hareket eden Barthelemy Diaz, Afrika'nın güneyinden dolaşarak Ümid Burnu'nu aşan ilk Avrupa'lı gemici olmuş ve Hind'e denizden gidecek yolun bulunmasında ilk adımı atmıştı. Hindistan yolu bulununca bu, Avrupa için büyük bir hâdise olmuştu. Zira Anadolu'ya yerleşerek Orta Doğu ve Uzak Doğu'ya geçişi engelleyen ve gün geçtikçe de Avrupa'ya doğru yayılan Osmanlı Devleti'ne hiç dokunmadan Hindistan'a ulaşacak bir yol bulunmuş oluyordu. İstanbul'un Osmanlı hâkimiyeti altına girmesinden sonra Anadolu üzerinden geçişleri durdurulan Avrupalılar, artık bu yolu kullanmaya başlamışlar; sadece Hindistan için değil, yol üzerinde ve sâhillerdeki İslâm toplulukları için de bir tehlike haline gelmişlerdi. Onları o zaman, keşfedilen bu yeni yol üzerinde durdurmak, İslâm dünyasının hâkim ve muktedir devleti olan Osmanlı Devleti'nin vazifesiydi. Osmanlılar'ın önce Mısır ve Hicaz, sonra da Yemen'i almaları, hep bu bölgedeki Avrupa, bâhusus Portekiz tehlikesine karşı koymak içindi. Portekizliler'in Kızıldeniz'deki adalara ve Arap yarımadası kıyılarına saldırmalarını önlemek, dolayısıyla İslâm âlemini giderek artan bir Hristiyan tehlikesine karşı himâye etmek maksadıyla Yemen'e sâhip olan Osmanlı Devleti, böylece Hindistan'a giden yolu tutarak Batı'dan gelen Hristiyan tehlikesine mâni olmaya çalışıyordu.

Portekizliler'in Kızıldeniz ve Hind Okyanusu'ndaki faâliyetlerini ve Haremeyn'e mâtuf Hicaz ve Yemen üzerindeki emellerini tetkik için XV. asra kadar geri gitmek lâzımdır.

XV. asır; coğrafya bilgisinin arttığı, uzun deniz seyâhatlerinin yapıldığı ve neticede de, o zamana kadar bilinmeyen yeni yeni ülkelerin

^{1m} Abdulkerim Kureyyim, *el-Magrib.*, s. 106. Bu eser, Mağrib'deki bu mühim hâdisenin 400. sene-i devriyesi münâsebetiyle hazırlanmıştır (M. Bilge, 256-257).

keşfedildiği yüzyıl olarak şöret bulmuştur. Deniz ülkesi olduklarından bilhassa Portekizliler, bu yıllarda ortada görünmeğe başlamışlardır. Portekizlileri hareket ve faâliyete sevkeden âmillerin başında, onların Endülüs Müslümanlarından tevârüs ettikleri coğrafya bilgileri birinci sırayı almıştır. Nitekim Portekiz prensi Henri, 1415 yılında Cebel-i Târik Boğazı'ndaki Septe Kalesi'nin zaptına iştirâk ettiği zaman, İslâm seyyah ve âlimlerinden Gine kıyılarına dâir ve Afrika'nın iç taraflarındaki zengin altın mâdenlerinin varlığı hakkında geniş bilgiler almıştı. Portekiz'e dönünce de, güneydeki Algarve vilâyetinin Sagres kıyılarındaki vâki ve Atlas Okyanusu'na bakan bir çiftliğe çekilerek; berâberinde götürdüğü coğrafya ve kozmoğrafya gibi deniz seyâhatlerine yarayan ilim ve fen adamları ile bir rasathâne yaptırıp Endülüs Müslümanlarının bu husustaki bilgilerini toplamaya çalışmıştı. Nihâyet Afrika kıt'asının bir ada olduğuna kanaat getiren Henri, Atlas Okyanusu'ndan Hind Okyanusu'na geçilebilmesi için çeşitli teşebbüslerde bulunmuştu. Onun bu teşebbüslerini daha da ileri götüren kendinden sonraki Portekizliler, Kristof Kolomb'un 1492'de Amerika'ya yaptığı ilk seyâhatten cesâret alarak, 1497 yılında Vasco da Gama'yı Hindistan'a müteveccihen üç-dört gemi ile yola çıkardılar.

Ümid Burnu'nu dolaşarak Hind Okyanusu'na giren Vasco da Gama, Mozambik kıyılarındaki Melinda limanından temin ettiği Ahmed İbn Mâcid^{1a} isimli Müslüman bir Arab kılavuz sâyesinde, 23 günlük bir seyâhatten sonra, Hindistan'ın Madras eyâletine bağlı Malabar kıyıların-

1a Şihâbü'd-din Ahmed b. Mâcid, IX/XV. asırda yaşamış Müslüman denizcilerden biridir. Hind Okyanusu, Masra Körfezi, Güney Çin Denizi ve Hind-i Çini adaları denizleri hakkında yazılmış yelkencilik el kitapları vardır. Seydi Ali Reis'in el-Muhit'i, bu kitapların bir kısmının tercümesinden ibarettir. İlki, 19 risâleyi ihtivâ eden Kitâbu'l-Fevâ'id fi-Usûli İlmi'l-Ahbâr (Paris, Bibliothèque Nationale, Arapça yazmalar, No: 2292 ve 2559)'dir; 895/1490 tarihidir; Seydi Ali Reis tarafından Fevâ'id diye zikredilmiştir. Başında, gemiciliğin ve mîknâs ibresinin efsânevi menşe'inden bahseder. Sonra, 28 ay merhalesini, pusulanın 32 kertesinin tekâbül ettiği yıldızları, Hind Okyanusu üzerindeki deniz yollarını, kuşların işâret ettiği yanaşılacak yer ve kara âlametlerini, karaların görünüşünü, Hindistan'ın batı sâhilindeki iskele yerlerini; Arab yarımadasını, Madagaskar, Sumatra, Cava, Formoza, Seylan, Zengibar, Bahreyn, Basra Körfezi'ndeki İbn Gâvan ve Sokotra adaları ile seyâhat için müsâit muson rûzgarlarını anlatır. Eser, Kızıldeniz'in demir atmaya müsâit yerleri ile büyük derinliklerinin, sıklık ve ka-

daki Kaliküt limânına geldi (20 Mayıs 1498). Artık Hindistan yolu bulunmuştu. Bundan sonra Avrupa ile irtibat bu yolla sağlanacaktı^{1b}.

Ümid Burnu'nun keşfiyle Doğu ticâreti Hind Okyanusu'na kayacak, Hindlilerin serveti Portekizliler'in ve Avrupa'nın eline geçecekti. Portekizliler, menfaatlerini koruyabilmek için, devrin en kudretli İslâm devletini kurmuş olan Türklerle amansız deniz mücâdeleleri yapacaklarını hiç düşünmemişlerdi. Zira Türkler, 1498 yılında henüz hind Okyanusu sâhillerine inmemişlerdi.²

Kaliküt racası, Vasco da Gama'ya ve maiyyetine bu seyâhatlerinden önce güzel muâmele ettiyse de; Arap ve Müslüman tâcirlerin Portekizliler hakkında kendisine verdiği bilgilerden sonra onlara düşmanca muâmele etmeye başladı. Vasco da Gama, döğüşe döğüşe limandan çıkıp Lizbon'a döndü. Bu tarihten itibaren Afonso d'Albuquerque (Albukerke), Lopo Soares, Francisco d'Almedia gibi Portekiz generalleri kumandasında gönderilen Portekiz filoları, Hind Okyanusu'nda buldukları Hind ve Müslüman gemilerine hücum ederek onları imhâ ettikten başka; Kaliküt, Diu, Daman ve benzeri ticâret merkezlerini de topa tutuyorlar; Malabar kıyıları ile Aden ve Hürmüz arasında yapılmakta olan ticâreti imkânsız bir hâle sokuyorlardı. Mısır ve Basra Körfezi yolları ile Malezya ve Hindistan'dan gelen ticâret emtiasına ve bütün bir transit ticâretine böylece mâni olan Portekizliler, Hind Okyanusu ticâretini inhisarları altına almış bulunuyorlardı³.

---

yalıklarının teker teker sayılarak tasvir edilmesiyle son bulur (varak: 1-88a). İkincisi, Hâviyatu'l-İhtisâr fi-Usûli İlmi'l-Bihâr Seydi Ali Reis tarafından Haviye olarak kaydedilen metin) dir, var. 88b-117a. Madagaskar, Yemen, Habeşistan, Somali, güney Arabistan'daki deniz yolları, Arabistan ile batı Hindistan arasındaki mesâfeler ve bizatihi gemicilikten bahseder. Var. 123b-127b. Aden körfezinde seyr ü sefer hakkındadır. İbn Mâcid'in hayatı ve eserleri hakkında daha fazla bilgi için bk: Gabriel Ferrand, «Şihâbeddin», mad. İslâm Ansiklopedisi, XI, s. 519-529.

1b Yukarıdaki bilgiler için bk: Saffet, «Şark Levandeleri: Osmanlı Bahr-i Ahmer Filosunun (Somatra) Seferi Üzerine Vesikalar», Târih-i Osmâni Encümeni Mecmuası, 19-24 (1329), s. 1521 ve n 1, 1525-1526; Feyzi Kurtoglu, «XVI. Asırda Hind Okyanusunda Türkler ve Portekizliler», II. Türk Tarih Kongresi, İstanbul 1943, s. 911-923.

2 Longwarth Dames, «The Portuguese and Turks in the Indian Ocean in the Sixteenth Century», JRAS, (Ocak 1921), s. 2.

3 Saffet, gös. yer; F. Kurtoglu, gös. yer.

Hindistan ve Uzak Doğu ticâreti, Portekizliler gelmeden önce Müslümanların kontrolündeydi. Bu tâcirler daha ziyâde Oman ve güney batı Arabistanlı Arablar, Hindliler, İranlılar, Yahudiler ve diğer ırk ve dinlere mensup kimselerdi. Trafiğin çoğunun aktığı deniz yolu, Hindistan'dan Hürmüz'e ve Haleb'e kadar olmak üzere Basra Körfezi'ne geliyor ve Aden ve Cidde körfezi yolu ile Kâhire ve Venedik'e varıyordu.

Haçlı Seferleri'nin uğradığı son hezîmetten sonra, bazı Avrupalılar Orta Doğu İslâm ülkelerinin Hind ticâretine güvendiğini görünce, bu ticâretin imhâsı için bazı tedbirler alınmasını ileri sürdüler. Venedik'li seyyah ve coğrafyacıardan Marino Sanuto (ö. 1334), XIV. asrın başında Tataristan ile Sudan'daki Nübye bölgesi arasında ittifak yapmayı ve Hind Okyanusu'nda bir donanma vücûda getirip aynı okyanusun ada ve sâhillerini zaptetmeyi teklif etti. Yerli Hıristiyan sâkinlerle korsanların, hemen kendilerine yardıma koşacaklarını uman Guillaume Adam da, Hürmüz'de 3-4 kadirga inşâ edilerek Sokotra Adası'ndan Kızıl Deniz'in doğusunun abluka altına alınması fikrini müdâfaa etti⁴.

Onun için Portekizliler'in Hind Okyanusu'na inişleri tesâdüfen girişilmiş bir mâcerâ değil, uzun bir hazırlığın ve dikkatle tekemmül ettirilmiş bir plânın neticesiydi. Bu plânı tatbik eden Portekiz din adamlarının bir gâyesi, Arap Denizi kıyılarında yaşadığı rivâyet edilen Hıristiyan devletlerle bir münâsebet tesis edebilmektir. Ayrıca hem bahârat ülkelerini araştırmak, hem de Portekizliler'ce mistik bir kişi sayılan Prester John'un vatanını keşfetmekti. Nitekim bu maksatla 1487 yılında Pedro da Covilham ile Alfonso de Poiray'ı o tarafa göndermişlerdi⁵. Kâhire'den Hindistan'a gidip gelen Pedro, o zaman Kananur, Kaliküt ve Goa'yı ziyâret etmiş; Zeyla' yolu ile Sofala'ya kadar olan doğu Afrika sâhillerini dolaşmıştı. Sonra Aden'e uğramış ve 1490 senesinde de Habeşistan hükümdar sarayına kabul edilmişti. Pedro, bütün bu se-yâhat ve teşebbüslerinin neticesinde Hind Okyanusu ticâreti hakkında Portekiz'deki âmirine bir de rapor göndermişti⁶.

4 R. B. Serjeant, *The Portuguese off the South Arabian Coast*, Oxford 1963, s. 4.

5 Prester John, XII. asırdan XIV. asra kadar iki yüzyıl Hıristiyan âlemini inandırmış ve uğraştırmış olan bir masalın kahramanıdır. O vakitlerde söylendiğine göre, Asya'nın ortasının, fakat neresi olduğu bilinmeyen geniş ve zengin bir ülkenin hem kralı hem de patriği olan bir adammış (Saffet, s. 1523 n. 1).

6 R. B. Serjeant, *The Portuguese*, 4; C. Orhonlu, *Habeş Eyaleti*, s. 22.

Hülâsa Hind Okyanusu'nda vuku bulan Portekiz hâdisesi, haddizâtında Haçlı Seferleri'nden ve İberyâ Yarımadası'nı geri alma mücâdelesinden kaynaklanan Hristiyanlığın İslâm'a muâriz tavrının tabii bir neticesiydi⁷. Bu yüzden 1519 Martında İngiltere'deki Portekiz elçisi, İngiliz kralı VII. Henri'yi bir Haçlı Seferi'ne teşvik ediyordu. Diğer taraftan Portekizliler'in İstanbul'a gönderdikleri bir ajan da yakalanmış bulunuyordu⁸.

Böylece Portekizliler'in XVI. asırda Hindistan ve Kızıldeniz sâhillerinde hâkimiyet kurmak istemelerinin iki sebebi ortaya çıkmış bulunmaktadır. Bunlardan biri, Hristiyân dünyasının İslâm âlemini kuşatarak Hristiyanlığı yaymak ideali; öteki de Hindistan'a giden Avrupa ticâret yolunu emniyet altına almak gâyesiydi. Bu iki sebepten dolayıdır ki, Portekizliler İslâm dünyasını kuşatmaya teşebbüs etmişlerdir. Vasco da Gama'nın Hind seyâhati de zaten bu maksada mebnî olarak yapılmıştı⁹. Portekizliler'in bundan sonraki emelleri, Müslümanlar'ın elinde bulunan Kudüs'e karşılık olmak üzere, Kızıl Deniz'de büyük bir deniz kuvveti kurarak Cidde ve Mekke'yi Hristiyanlar'ın idâresi altına almaya çalışmaktı¹⁰.

O devirde Hindistan en zayıf ve anarşik dönemini yaşıyordu. Delhi Saltanatı inkırâza yüz tutmuş ve bunun enkâzı üzerinde ortaya çıkan birçok Müslüman emîrlikler yıkılmaya başlamıştı. Bunların hâlâ yaşamakta olanlarından biri Gucerât sultanlığıydı. Deniz kuvvetleri vardı; ve mühim limanlarından biri Diu idi. Gucerat sultanı Bahadır Şah, Babür'ün oğlu Humeyûn'la mücâdele ederken Portekizliler de zorla ve hile ile Diu limanını işgal ettiler^{11b}.

Hindistan'a gelen Portekizliler, 1502'den itibaren Kızıl Deniz ile Arabistan arasındaki ticâret gemilerinin gidiş-gelişlerine mâni olmağa başladılar. Bunun, Mısır devlet ve ticâreti bakımından ortaya koyduğu

7 R. B. Serjeant, *The Portuguese.*, s. 2.

8 S. Özbaran *Osmanlı İmp. ve Hindistan Yolu*, ayrı basım, İst. 1978, s. 85 n 17.

9 Krş. Saffet, 1523; S. Özbaran, 73; İ. S. Sırma, *Yemen İsyanları*, Tez, s. 15.

10 Esad Câbir b. Osman, *Yemen*, İstanbul Üniversitesi Kütüphânesi, T 4250, s. 325.

11a M. Yakub Mughul, «Portekizli'lerle Kızıldeniz'de Mücâdele ve Hicaz'da Osmanlı Hâkimiyeti'nin Yerleşmesi Hakkında bir Vesika»,

büyük tehlikeyi gören Kansu Gavri (1501-1516), Papa'ya bir elçi göndererek Portekizlilerin taarruzlarının durdurulmasını istedi. Aksi halde, Memlûk ülkesinde bulunan Hristiyanlara âit mukaddes yerlerin tahrib edileceğini ve Hristiyanlara karşı sert tedbirli olacağını bildirdi. Fakat Portekiz kralı Papa'ya, kendi kuvvetlerinin Mekke ve Medine'yi işgâl etmeğe muktedir olduklarını; icab ederse, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in medfun bulunduğu Ravza-i Mutahhara'yı bile tahrip edebileceklerini beyân etti^{11a}.

Portekizliler, 1505 yılında ilk defa Kızıl Deniz'e girerek Cidde önüne kadar geldiler. O zaman Memlûk sultânı, bir donanma meydana getirmeye lüzum gördü. Bunun için evvelâ Venedik'ten malzeme yardımı istedi. Venediklilerden bir netice çıkmayınca Osmanlı pâdişâhına başvurdu. Bu arada elindeki kuvvetleri de, Emîr Hüseyin kumandasında Portekizliler üzerine sevketti. Emîr Hüseyin önce Cidde'yi tahkim etti. Aynı günlerde Yemen ve Hindistan'daki Müslüman hükümdarlar da Memlûk sultanından, Portekizliler'e karşı korunmak için yardım istiyorlardı. Bu itibarla Emîr Hüseyin, maiyyetinde ufak bir filo olduğu halde Hindistan'a doğru yelken açtı (913/1507). Oraya vardığında, Almeida'nın gönderdiği Portekiz donanmasını Gucerât sultânının yardımı ile Çaul (Chaul)'da bozguna uğrattı (1508 sonbaharı). Fakat Almeida, kuvvetlerini toplayarak Diu üzerine yürüdüğü zaman Diu önündeki büyük muhârebede Emîr Hüseyin'in donanmasını tam bir bozguna uğrattı (Şubat 1509). Goa, Portekizlilerin eline geçti. Cidde'ye geri dönen Emîr Hüseyin, buradaki kaleyi düşman hücumuna karşı koruyabilmek için tahkim etti. Onun bu maksatla yaptığı masraflara Gucerât sultânı ile diğer Müslüman eşrâf, para ve bahârat dolu üç gemi göndererek destek oldular¹².

Kansu Gavri, Portekiz galebesinin, Mısır ve Kızıl Deniz bakımından ne kadar büyük bir tehlike hâline geldiğini görmekte gecikmedi. Aldığı tedbirlere hız verdi. Kızıl Deniz'in Süveyş limanında yeni bir donanma

«Belgeler: Türk Tarih Belgeleri Dergisi, II: 3-4 (1965), s. 37; aynı müellif, «Portekiz Tehlikesi Karşısında Osmanlı-Müslüman Hind Münasebetleri (1517-1938)», İslâm Tetkikleri Enst. Dergisi, VI (1975), s. 38.

11b Târih-i Peçevi, I, İstanbul?, s. 220-21; Peçevi Tarihi, I, hazl.: B. S. Baykal, Ankara 1981, s. 160.

12 M. Y. Mughul, «Hicaz'da Osmanlı Hâkimiyeti.», s. 38. Krş. Münec-cimbaşı, Sahâ'ifü'l-Ahbar, III, İstanbul 1285, s. 214-15.

inşasına karar verdi. Bu maksatla Osmanlı pâdişâhına Emîr A'lan'ı göndererek yardım istedi (915/1509). Osmanlı pâdişâhı sultan II. Bayezid (1447-1512), mütehassıs ustalar ve malzeme ile dolu ufak bir donanmayı İstanbul'dan gönderdiyse de, donanma Sisam adası yakınlarında fırtınadan parçalandı. Kereste ve 300 topun gönderildiği ikinci filo da, Eylül 1510'da İskenderun Limanındaki Ayas Kalesi önünde Rodos şövalyelerinin hücumuna uğradı. Şövalyeler, 28 gemiyi ele geçirdiler. Memlûk sultânının beklediği yardım bu sebepten bir türlü yerine varamıyordu. Osmanlı Devleti'nin ancak 1511'de gönderdiği üçüncü yardım filosu idi ki, Mısır'a gemi inşâ malzemesi ile diğer eşyâyı getirmeğe muvaffak olabilmişti. Malzemeler arasında üçyüz tüfek, kırk kantar barut, iki bin gemi küreği, bakır, demir, makara, halat, demir kanca ve sair gemi edevâtı bulunuyordu. Kansu Gavri bunlar için para gönderdi. Fakat Osmanlı pâdişâhı bu parayı kabul etmedi ve geri gönderdi¹³.

Yine o yıllarda doğu Afrika'da Arablarla meskûn olan yerlerin başında gelen Mozambik, Kilva ve Mombasa adası, Portekizlilerce işgâl edilmiş ve 1507 yılında da Kızıl Deniz girişi yakınlarındaki Sokotra adası bir müstemleke hâline getirilmişti. Arab Denizi etrâfındaki bütün Müslüman kuvvetler, bu işgalcilere karşı silâha sarılıp Osmanlı Türkleri bölgeye gelinceye kadar, onları ezmek için yek vücut olmaya çalışmışlardı¹⁴.

Binâenaleyh, Kızıl Deniz'deki Portekiz hücumları ile alarma geçen bütün bir İslâm dünyası, en son ümidlerini, büyük gâzî hükümdar Osmanlı sultânı üzerinde toplamıştı. Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v.)'in sülâlesinden gelen Mekke Şerifi, 1516 yılında, Yavuz Sultan Selim (1467-1520)'e bir hey'et göndermeyi teklif etmiş fakat idâresinde bulunduğu Memlûk Sultânı Gavri buna mâni olmuştu. Bu son hâdise, her hâl ü kârda Hicaz Emiri'nin Osmanlı idâresini kabûle hazırlandığını göstermişti¹⁵.

13 M. Y. Mughul, göst. yer. Kezâ bk: Şehabeddin Tekindağ, «Süveşy' de Türkler ve Selman Reis'in Arızası», Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, 9 (Haziran 1968), s. 77; G. W. F. Stripling, *The Ottoman Turks and the Arabs, 1511-1574*, Urbana 1942, s. 32-33.

14 Longworth Dames, «The Portuguese and Turks in the Indian Ocean in the Sixteenth Century», *Journal of the Royal Asiatic Society*, (Ocak 1921), 5.

15 Halil İnalcık, *The Ottoman Empire*, Londra 1973, s. 33.

1509'dan 1515 yılına kadar batı Hindistan'daki Portekiz üs ve fabrikalarının vâililiği, Afonso d'Albuquerque'nin elindeydi. Doğuda büyük bir Portekiz imparatorluğu kurmak emelinde olan bu vâli; Goa, Hürmüz, Diu ve Aden'de Portekiz menfaatleri bakımından zarûri olan bazı üsler elde etmek istiyordu. 1508'de Hürmüz, 1510 senesinde de Bombay'ın güneyindeki Goa toprakları onun vâsıtasıyla Portekiz hâkimiyeti altına girdi. Sonra burayı, Portekiz sömürge idâresinin merkezi yaptı¹⁶.

Onun asıl emellerinden biri, Kızıl Deniz'e sırtını yaslamış olan Haremeyn'i zaptetmekti. Lâkin daha evvel doğu ticâretini kontrol altında bulundurmamak, stratejik noktaları işgâl etmek ve Portekiz donanmasınca henüz bilinmeyen sâhilleri keşfetmek lâzımdı. Basra Körfezi için Hürmüz ne ise, Kızıl Deniz için de Aden o idi. Zira Aden, öteden beri Portekiz harp gemilerinden kaçan Müslüman tüccarların bir sığınağıydı; bu bakımdan müreffeh bir hâle gelmiş ve Hind mallarının bir deposu olmuştu. Portekizliler şimdi, Kızıl Deniz'in kapısının Sokotra değil, Aden olduğunu anlamışlardı. Albuquerque, Mısır'ın Hindistan'ı işgâle mâtuf her hangi yeni bir plânı varsa onu imhâ etmek gâyesiyle acele edip hazırlığını tamamladı. Şubat 1513 târihinde, Aden'i almak ve Kızıl Deniz'e dâhil olmak maksadıyla Goa'dan denize açıldı. Sonra, son derece müstahkem olan Aden kalasını zaptetmeye çalıştıysa da muvaffak olamadı. İslâm'ın mukaddes topraklarını ele geçirdikten sonra İslâm'ı ortadan kaldırmak ve bütün dünyâyı Hristiyan yapmak gibi hülyâlar peşinde koşan Albuquerque, bilâhare Ciddeye kadar uzanıp oraya çıkartma yapmak istedi. Neticede çıkartma yapmak şöyle dursun, Cidde'ye yanaşmaya bile muktedir olamadı¹⁷.

Albuquerque'in halefi olan Lopo Soares de, Yavuz'un Mısır'ı fetihinden biraz evvel ve 1515-16 yılları arasında Aden Körfezi'nde göründü. O vakit şehrin emîri olan zât, kendini müdâfaasız hissedince kaleyi Portekizlilere teslim etti. Bundan cesâret alan Lopo Soares, Cidde'yi de ele geçirmeye teşebbüs etti. Fakat eli boş olarak döndü. Ancak bu arada Portekizliler, dönüşlerinde Zeyla'ı da zaptetmişlerdi. Bu kendi-

16 Longworth Dames, «The Portugues and Turks in the Indian Ocean.», s. 12; R. B. Serjeant, *The Portuguese off the South Arabian Coast: Hadrami Chronicles with Yemeni and European accounts of Dutch pirates off Mocha in the seventeenth century*, Oxford 1963, s. 15-16.

17 L. Dames, «The Portuguese and Turks.», s. 12; R. B. Serjeant, *The Portuguese.*, s. 16.

leri için teselli olurken diğeri büyük bir hezîmet olmuştu. İşte o zaman Türkler'in önünde durulmaz bir kuvvet hâlinde zuhûr etmekte olduklarını hissetmeye başlamışlardı¹⁸.

Hicaz topraklarını saran Kızıl Deniz'in giriş-çıkışını kontrol etmek isteyen Portekizliler, Antonio de Saldanha kumandasındaki 4'ü büyük 6'sı muhtelif hacimdeki gemilerin teşkil ettiği bir filo ile 1518 yılında, Hind Denizi sâhillerinde seyreden zengin Müslüman gemilerini zaptettiler. Daha sonra da, Afrika kıyılarında ve Somali'deki Barbora'yı yakıp yıktılar. İki sene geçmeden, 13 Şubat 1520 tarihinde ise, Portekiz Hindistan umûmî vâililiğine getirilen Diogo Lopes de Sequeira kumandasında, 24 geminin taşıdığı 3000 kişilik bir kuvvet Hindistan'a sevkedildi. Aynı filo, giderken Kızıl Deniz'e gelip burada yeni yerleşmekte olan Osmanlı hâkimiyetine rağmen Cidde'deki gemileri tahrip etmek istedi¹⁹. Bu plânını tatbik etmeden önce Portekizli kumandan evvelâ Habeş hükümdârına bir elçi hey'eti gönderdi. Bu durumu haber alır almaz endişeye kapılan Osmanlı Türkleri, Portekiz filosunun faaliyetlerine karşı, mukâbil bir tedbir olmak üzere Sevâkin ve Zeyla'yı zaptettiler²⁰.

Netice olarak, Diogo Lopes de Sequeira da, selefleri gibi, hiçbir zafer elde edemeden Kızıl Deniz'i terk etmek mecbûriyetinde kaldı. Sâdece Kızıl Deniz'e giden bazı Müslüman tüccar gemilerini ve Dahlak şehrini zaptetti. Lâkin Portekizliler'in yaptıkları tahrîbât, sonraki yıllarda da devâm etti. 1523 yılında Guardafui yakınlarında 5 Müslüman tüccar gemisine el koyan Portekiz filosu, bunlardan dördünü Aden limanında yaktı. Zufar şehrini de aynı âkıbete dâçar ettikten sonra Şihr kasabasını tahrîb ve sâhibi Emîr Mutran b. Mansûr'u esîr etti²¹.

Portekizliler'in Kızıl Deniz'e yaptıkları son seferleri, 1541 yılında vuku buldu. Vasco'nun oğlu Estevaa da Goma kumandasında, Goa'dan Süveyş'e gelen Portekiz donanması, bu defa, Süveyş'deki Türk donanmasını haber vermekten başka bir iş yapamadı. Kızıl Deniz'e gelen bu seferki Portekiz donanmasının esas gâyelerinden biri, Osmanlı Türklerinin, kendileriyle Hind Okyanusu'nda rekâbet edebilecek bir donan-

18 L. Dames, «The Portuguese and Turks.», s. 13-14.

19 S. Özbaran, Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan Yolu, s. 85.

20 R. B. Serjant, Portuguese off the South Arabian Coast, s. 18.

21 Özbaran, a.g.e., s. 85.

ma hazırlığı içinde olup olmadıklarını araştırmak ve onu bulur bulmaz inhâ etmekte²².

XVI. asır, Türkler'in Akdeniz'e hâkim oldukları çağıdır. Gerçekten târih boyunca büyük medeniyetler kuran ve dünyâ hâkimiyeti dâvâsı güden milletler hep Akdeniz'e ve çevresine hükmeden kavimlerdir. Portekizlilerin de niyeti bu olmasa bile Kızıldeniz hâkimiyeti idi. İslâmiyetin zuhûruna kadar Akdeniz'deki hâkimiyeti Bizans İmparatorluğu elinde tutuyordu. Hz. Ömer zamânında denizden korkan Araplar Hz. Muâviye'den itibaren sür'atle denizciliğe başladılar. Bir kısım kuzey sâhilleri hâriç, az zamanda bütün Akdeniz hâkimiyetini ele geçirdiler. Müslümanların fetihleri ve medeniyetleri gibi Akdeniz hâkimiyetleri de kuvvetli oldu. Bu yüzden asırlarca devam etti. Büyük İslâm müverrih ve mütefekkeri İbn Haldun (1332-1406)'un dediği gibi, «Hiristiyanlar artık Akdeniz'de bir tahta parçası dahi yüzdüremiyorlardı». Fakat Müslümanlar, Selçuklular'dan önce karalarda ric'ate başlayınca bir müddet sonra bu deniz hâkimiyetini de ellerinden çıkardılar²³. XIII. asır başlarında Türkiye Selçukluları Akdeniz'de Antalya ve Alâiye; Karadenizde de Samsun ve Sinop limanlarında tersâne ve donanmalar kurmuşlardı. Selçuk denizciliği inkişâf ederken, Moğol istilâsı devletle beraber onun da çöküşüne sebep olmuştu. Osmanlılar Rumeli'ye geçtikleri zaman bir deniz kuvvetine sâhip değillerdi. Onun için umûmiyetle Venedik gemilerini kirâliyorlardı. Yavaş yavaş büyüyen Türk denizciliği İstanbul'un fethi sırasında bile henüz kemâle ermiş olmaktan uzaktı. İslâm dünyâsına hâkim olduktan sonradır ki, Süveyş'te bir donanma tesisini emreden Yavuz Sultan Selim Hân, devletin bekâsı için büyük bir donanma kurmaya ve Avrupa'nın fethine girişmek üzere de büyük bir gemi inşâ faâliyetlerine ve tersâneler yapılmasına başlamış fakat tamamlandığını görmeye ömrü vefâ etmemişti. Yavuz'un bu emeli ancak oğlu Kânûnî Sultan Süleyman tarafından gerçekleştirilmişti. Bununla beraber Fâtih ve Yavuz, her iki pâdişah da, İstanbul ve Gelibolu tersânelerinde yürütülen gemi inşaatında büyük ve ciddî gelişmeler sağlamışlardı. XVI. asırda Okyanuslara hükmetmeye başlayan Portekiz filosu karşısında Osmanlı Türk denizciliği de Akdeniz hâkimiyetini ele geçirmişti. Akdeniz hâkimiyetinin ele geçirilmesinde, bidâyet-te Osmanlı Devleti'nin emrinde olmayan Barbaros Hayreddin Paşa

22 R. B. Serjeant, a.g.e., s. 18.

23 Bk. Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, II, İstanbul 1969, s. 108-110.

(1483-1546) ve arkadaşlarının çok büyük rolü olmuştu. Bu kahraman Türk denizcileri, Cezâyir ve Tunus'a yerleşmeğe çalışan Avrupalıları oralarından söküp atmışlar ve denizlerin arslanı hâline gelmişlerdi. Halife-i âlem Hâkân-ı Arab ve Acem Yavuz Sultan Selim Hân, bu kahramanlara asker ve top göndererek yardım etmişti. Kânûnî Sultan Süleyman saltanatının ilk yıllarında Maceristan'da zaferler kazanırken, onlar da aynı 1525 senesinde Akdeniz'in kuzey sâhillerini vuruyor; Hıristiyan donanmalarını bir bir esir alıyorlardı. İmparator Şarlken'in Barbaros'un üzerine sevkettiği Andrea Doria kumandasındaki donanma mağlup olarak Septe Boğazı'nı aşıp Portekiz'in güneyindeki Sevilla limânına sığınmıştı. Devrin en büyük Hıristiyan kaptanı Andrea Doria'nın 1400 ölü ve 640 esir bırakarak kaçan donanmasından sonra batı Akdeniz'de rakıbsız kalan Barbaros Hayreddin Paşa, Endülüs'te Hıristiyanların zulmü karşısında ayaklanmış olan Müslümanların imdâdına yetişerek, buraya yaptığı 7 sefer neticesinde 70.000 kişiyi Kuzey Afrika'ya geçirip yerleştirmişti. Bu büyük zafer üzerine Kanûnî Barbaros'u 1533'de İstanbul'a dâvet etti. Gelen hatt-ı hümayunda : «İspanya'ya sefer murâdımdır. Bir yarar adamını yerine koyup gelesin. Eğer muhâfazaya muktedir kimse yoğise, ilâm edesin (bildiresin)»²⁴, deniyordu. Kerâmet sâhiplerinden, velîlik mertebesine ermiş, denizde savaş ve gazâları olağan-üstü, destanlar kahramânı ve görülmedik işler görmüş bir kimse olan Hayreddin Paşa; yerine güvendiği adamlarından Hasan Ağa'yı bırakarak, 19 namılı Türk kaptanının idâre ettiği mükemmel bir donanma ile 1533 yılında İstanbul'a doğru yelken açtı. Yolculuk, Barbaros'un kahramanlık destânına yeni zaferler ilâve etmesi için bir vesîle oldu : Messina Boğazı yakınlarında 18 gemilik bir filo mağlup edilerek Messina halkının gözleri önünde yakıldı; Koron'u zaptetmiş olan Andrea Doria, Preveze'ye sığınmağa mecbur edildi. Pâdişah, Barbaros'u; 1533 yılı ortalarında muhteşem bir merâsimle karşılattı. Sonra onu Cezayir Beylerbeyliğine tâyin etti. 61 parça gemi ile Akdeniz'e açılan Barbaros, Andrea kumandasında bulunan 600 harp gemisinden mürekkep büyük bir Haçlı donanmasını, ikinci defa olarak, 27 Eylül 1538'de, Yunanistan'ın batı sâhillerinde yer alan Preveze'de müstesnâ bir zaferle imhâ etti²⁵. Pâdişah her tarafa *Fetihnâmeler* göndererek

24 Kâtip Çelebi, *Tuhfetü'l-kibar fi Esfari'l Bihar*, neşreden: Orhan Şaik Gökyay, İstanbul 1973, s. 60; Enver Ziya Karal, «Barbaros Hayreddin Paşa», mad. *İslâm Ansiklopedisi*, II, s. 313; Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti*, II, 109.

25 Kâtip Çelebi, a.g.e., s. 78-82; O. Turan, 109; E. Z. Karal, 314.

şenlikler yapılmasını emretti. Kânûnî, Estergon seferine giderken, Barbaros'u da, Fransa kralının yardımına gönderdi. Pâdişah, saltanatının bu yıllarında, karalarda olduğu gibi Akdeniz'de de hâkimiyet elde etti. Bu suretle Türkler dört asırdan beri Müslümanların elinden çıkmış bulunan Akdeniz hâkimiyetini Hıristiyanların elinden almış oluyorlardı. Fakat Osmanlılar Akdeniz'e hâkim olurken Avrupalılar da Okyanuslar'a açılıyor; büyük deniz keşifleri yapıyorlardı. Müslümanlardan intikâl eden İslâm ilimleri ve coğrafya bilgileri sâyesinde, deniz âletleri ile pusulayı ve dünyânın yuvarlaklığını öğrenen Avrupalılar, Batı ilim ve teknolojisinin gelişmesi için büyük gayret sarfediyorlardı. İslâm medeniyetinden alınan bu bilgilere göre Kristof Kolomb, batı istikâmetinden Hindistan'a varmayı mümkün görmüş ve Amerika'yı bu sâyede keşfetmişti. Magellan da, dünyânın yuvarlaklığını isbat için devri-âlem seyâhatine çıkmıştı. Müslümanlar gibi Hıristiyanlar da Hindistan'ı, esrârı ve zenginliği ile hayallerinde yaşatıyor ve deniz yolu ile bu ülkeye varmaya çalışıyorlardı. Yukarıda görüldüğü üzere Hind Denizi'ne varan Portekizliler, Arabistan sâhillerini ve Kızıl Deniz'i tehdide başlamışlardı. Bu gelişmeler, daha II. Bayezid devrinde endişe uyardı ve Osmanlı pâdişâhı, Memlûklerin Kızıl Deniz'de donanma inşâsı faaliyetlerine yardım etti. Avrupalılar'ın Hindistan ticâretini ele almaları, Mısır'ın iktisâdî ve medenî gerilemelerinin bir sebebi oldu. Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethi, Portekizlilerin bu ülke üzerindeki tehditlerine son verdi. Yavuz, Kızıl Deniz donanmasını kurduktan sonra Hindistan'ı ve deniz yollarını Avrupalılar'dan kurtarmak ve Okyanuslar'a hâkim olmak teşebbüsleri başladı. Bu faaliyetler Kânûnî devrinde en ileri dereceye yükseldi²⁶. Sultan III. Murad (1546-1595) devrinde ve takriben 1580 yılında, *Târîhu'l-Hind el-Garbî* (Amerika) veya *Hâdis-i Nev* ismi ile zamânın pâdişâhı için bir eser yazan Muhammed b. Hasan adlı bir Osmanlı coğrafyacısı; Avrupalılar'ın, Amerika, Hindistan ve Basra Körfezi'ne yerleşmek suretiyle İslâm memleketlerini tazyike başladıklarını ve İslâm ticâretini ele geçirdiklerini söyler. Bu müellif, Avrupalılar'a karşı Süveys'de yeni bir donanma kurmayı, Süveys'i Akdeniz'e bağlayan bir kanal açılmasını, kudretli bir filo göndererek pâdişâhın Hind ve Sind limanlarını ele geçirmek suretiyle küffârı burarlardan uzaklaştırmasını teklif eder²⁷. Ondandır yarım asır sonra yaşayan

26 Osman Turan, *Türk Cihan Mefkûresi Tarihi*, II, s. 109-110.

27 Bernard Lewis, «Osmanlı İmparatorluğunun inhitatı üzerine bazı düşünceler», terc. Salih Tuğ, İst. Üni. İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, III: 1-2 (1959-1960), s. 168; Osman Turan, a.g.e., s. 112-113.

Ömer Tâlib ise, tehlikeyi 1625 yılından itibaren daha hissedilir bir şekilde görebilmektedir. Ona göre Frenkler, bütün dünyâyı öğrenip her tarafta gemiler işletmeye ve mühim limanları elde tutmaya başladılar. Evvelce Hind, Sind ve Çin malları dünyâya Müslümanların elinden dağılırken şimdi bu mallar Portekiz, Felemenk ve İngiliz gemileri ile Frengistan'a taşınmakta ve buradan dünyâya dağılmaktadır. Bu sebepten İslâm pâdişâhı, Yemen sâhillerini ve oradan geçen ticâreti elde tutmalıdır. Yoksa daha fazla zaman geçerse, Hıristiyanlar İslâm ülkelerini sarmış olacaklardır²⁸.

Bu görüşler, Osmanlı fikir ve siyâset adamlarının, deniz ticâretinin ehemmiyetini ve dünyânın gidişini iyi kavradıklarını; İslâm mükellefiyetlerini çok iyi bildiklerini ve gereğini yapmağa çalıştıklarını gösterir²⁹.

İslâm dünyâsında, hattâ bütün Hind Okyanusu'nda, kendilerine rakib olarak sâdece Osmanlı-Türk İslâm devletini gören Portekizliler, bu bakımdan hasımlarının Süveys'deki faâliyetlerini çok dikkatli ve endişe ile tâkip ediyorlardı³⁰. Zira 1517'de Mısır'ın fethinden sonra Arap topraklarının ve bilhassa Haremeyn'in Osmanlı idâresine girmesi, yeni bir dönemin başlangıcını teşkil ediyordu. Osmanlı Devleti, artık bir sınır devleti değil, bir İslâm Halifeliğiydi. Osmanlı pâdişahları şimdi, sâdece sınırlarının değil, aynı zamanda bütün bir İslâm dünyâsının müdâfii ve muhâfızı olmuşlardı³¹.

Halifeliğin, Osmanlı Devleti gibi genç ve dinç bir hükûmete geçtiğini, ve her tarafta parlak zaferlere nâil olduğunu duyan ve buna sevinen şark memleketlerindeki Müslümanlar, birer birer Kânûnî'ye bey'at ve Portekizliler'den şikâyet ediyorlardı. Yalnız Müslümanlar değil, Seylan ve Kaliküt racaları gibi mecûsiler bile «eğer Osmanlı bizi Portekiz kralından kurtarırsa Müslüman oluruz» diyorlardı³².

Kansu Gavri'nin Sultan II. Bayezid'dan yardım istemesi üzerine

28 B. Lewis, a.g.e., s. 168-69; Osman Turan, a.g.e., s. 113. Ömer Tâlib'in bu müşâhedeleri, *Târih-i-Hind el-Garbi'nin* Ankara Maarif Kütüphanesi 10024 numaralı nüshanın 3, 9, 16 ve 19 sayfalarının kenarında el yazısı ile kayıtlı bulunmaktadır; A. Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türkîli (Türkistan) ve yakın tarihi*, İstanbul 1981, s. 127, n. 60.

29 Osman Turan, a.g.e., s. 113.

30 Salih Özbaran, *Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan Yolu*, s. 96.

31 Halil İnalcık, *The Ottoman Empire*, Londra 1973, s. 34.

32 Saffet, «Bir Osmanlı Filosunun (Somatra) Seferi», *Târih-i Osmâni Encümeni Mecmuası*, II: 7-12 (1327), s. 611.

917/1511'de bu maksatla ve Memlûklere hizmet için yollanan Kaptan Selman Reis ile Hüseyin Bey, Mısır'ın fethi sırasında Kızıl Deniz'de hâlâ, Portekizlilerle harp hâlinde bulunuyorlardı³³. 1516-17 yılları arasında Suriye, Mısır ve Hicaz ülkeleri Osmanlı idâresine geçerlerken, Portekizliler de, Mekke ve Medine'yi zaptetme tehdidiyle Kızıl Deniz'e giriyorlardı³⁴.

Osmanlı amirali Selman Reis, Kızıl Deniz'de emrine verilen donanma ile 1517'den 1527 yılına kadar, Portekizliler'in Cidde'ye yaptıkları hücumları geri püskürtmek için Aden ve Yemen'e kadar ilerledi ve buralarını emniyet altına aldı. Pâdişâha arz ettiği lâyihasında, Portekizliler'i Kızıl Deniz'den uzak tutmak için Süveyş'de devamlı bir filo bulundurulmasını ve ticâret yolunun açık bırakılması lâzım geldiğini teklif etti³⁵. Bunun üzerine Yavuz Sultan Selim, 1517'de henüz Kâhire'de iken, Portekizliler'i Kızıl Deniz'den uzaklaştırmak ve daha sonra Hind Okyanusu'ndan çıkarmak için Süveyş'de bir donanma yapılmasını فرمان buyurdu³⁶.

Suriye ve Mısır topraklarının Osmanlı hâkimiyeti altına girmesi, Osmanlı Devleti'ne Kızıl Deniz ve Mukaddes Toprakları kontrol etme

33 Gavri'nin talebi ve Selman Reis'in gönderilişi ve faaliyetleri hakkında bakınız: Hulûsi Yavuz, *Kâbe ve Haremyn için Yemen'de Osmanlı Hâkimiyeti, 1517-1571*, İstanbul 1984, s. 42-3, 64-65 n. 30.

34 Halil İnalçık, *The Ottoman Empire*, s. 126; aynı müell. «The Heyday and Decline of the Ottoman Empire», yayımlayanlar: P. M. Polt, Ann K. S. Lambton ve B. Lewis, *The Cambridge History of Islam*, I, Cambridge 1970, s. 331.

35 Selman Reis'in lâyihasının aslı Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde (kısaca: TSMA) 8337 numaradadır. Onun, Sultan Selim'in dâveti üzerine Kâhire'ye gelip Portekizliler'in Yemen ve Hicaz'daki hücumları hakkında Yavuz'a takdim ettiği bu lâyihası, ayrı ayrı iki defa mufassal birer mukaddime ile neşredilmiştir; bk: M. Y. Mughul, «Portekizli'lerle Kızıldeniz'de Mücadele ve Hicaz'da Osmanlı Hâkimiyetinin Yerleşmesi Hakkında bir Vesika», *Belgeler: Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, II: 3-4 (1965), s. 37-49, fotokopisinden başka Arab ve Lâtin harfleri ile okunuşunu da vermektedir; Ş. Tekindağ, «Süveyş'de Türkler ve Selman Reis'in Arızası», göst. yer, 77-80, izâhat, fotokopisi ve bugünkü dile çevirisi verilmektedir, Sadrîazam İbrahim Paşa (1493-1536)'ya sunduğu onun aynı mâhiyetteki bir başka lâyihası da (bk: TSMA, E 6458) Türkçe, İngilizce ve Fransızca olarak neşredilmiştir (bk. H. Yavuz, *Yemen'de Osmanlı*, s. 65 n 33).

36 H. İnalçık, *The Ottoman Empire*, s. 126; aynı müell. «The Heyday», s. 331.

imkânı verdiği gibi, Hindistan'a giden deniz yolunu da ilk defa Türkler'e açmış oldu³⁷. Buraların emniyeti, evvelâ Portekiz tehlikesinin yok edilmesine bağlı idi. Bu maksatla bölgede seyreden Osman filosu, Portekizlilerin Sevâkinde istihkâmlar yapmasına mâni oldu. Hind Okyanusu'na açıldı ve Aden'i fethetmeye teşebbüs etti. 933/1527 yılında, Gucerât (veya Gucerât) raca ve sultânı Portekizliler'e karşı, Osmanlı Devleti'nden yardım istedi. 1530 senesinde Mısır Beylerbeyi olan Hadım Süleyman Paşa (1470-1547), Süveys'de 80 gemilik bir filo meydana getirdi; fakat hiçbir faâliyet gösteremedi. Paşa ancak 945/1538 yılındaki ikinci beylerbeyiliği sırasında Hind Seferi'ne çıkınca giderken Aden'i, dönüşte de Yemen'i fethedip, Yemen ve Aden'de Osmanlı idâresini sağlamlaştırmaya çalıştı^{38a}.

Hadım Süleyman Paşa, daha ilk Mısır Beylerbeyiliği sırasında «dâima Yemen ve Aden fethi tedbîrine sarf-ı himmet» etmişti^{38b}. Muhakkak ki o, o zaman Hindistan ile Kızıl Deniz arasında seyreden tüccarlardan Portekiz faâliyetleri hakkında bilgi alıyordu. Mısır'a vâsıl olan her haber, Portekizlilerin ya bir tüccar gemisini zaptettiklerini veya bir İslâm şehrinin tahrib ettiklerini bildiriyordu. Portekizli tüccarların Kızıl Deniz açıklarına kadar gelip ticâret yaptıkları da gözden kaçmıyordu³⁹.

British Museum'da bulunan *Tercümetü Nüzheti's-Sünne* isimli Türkçe bir vesika, Süleyman Paşa'nın Hind Seferi'ndeki maksadının ne olduğunu sarâhatle ortaya koymaktadır⁴⁰. Ona göre Süleyman Paşa'ya şu tâlimât verilmiştir :

Mısır Beylerbeyi Süleyman Paşa'ya Hüküm ki :

Emrim size vâsıl olunca, cihâd için Süveys'deki hazırlıklarınızı tamamlayınız. Donanmayı techîz ve kâfi miktarda asker temin et-

37 L. Mames, «The Portuguese and Turks», s. 4.

38a H. İnalçık, «The Heyday and Decline of the Ottoman Empire», s. 331; Krş. Târih-i Peçevi, I, s. 219-225; Lütü Paşa, Târih, İstanbul 1341, s. 357-59. Münecimbaşı, Sahâ'ifü'l-Ahbâr, III, s. 221-22, bahsettiği Hadım Hasan değil, Hadım Süleyman olacaktır.

39 S. Özbaran, Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan Yolu: Onaltıncı Yüzyılda Ticaret Yolları Üzerinde Türk-Portekiz Rekâbet ve İlişkileri, İst. Ed. Fak. Tarih Dergisi, XXXI (Mart 1977), ayrı basım, İstanbul 1978, s. 97.

40 Denison Ross, «The Portuguese in India and Arabia, 1517-38», JRAS, (Ocak 1922), s. 14; (British Museum, Add. 7846; bk. Rieu, Catalogue of Turkish Manuscripts, s. 66a).

tikten sonra Hindistan'a gidip oradaki limanları ele geçiriniz. Yolları kesip, Mekke ve Medine yollarını da kapadıktan sonra Portekizliler'in şeytânî faaliyetlerini men ediniz. Onların bayraklarını denizlerden uzaklaştırınız⁴¹.

Sefere çıkacağı zaman, kâfir Frenklerle savaşağını ilân eden ve her olgun Müslümanı cihâda dâvet eden Süleyman Paşa'nın 1538'deki bu Hind Seferi ile Osmanlı pâdişâhı Kânûnî Sultan Süleyman, Portekizliler'i Hind limanlarından kovmayı ve bu suretle Haremeyn'i ve İslâm memleketlerini emniyet altına almayı istiyordu⁴².

Portekizliler'in Hind Denizi'ne hâkim olmaya ve İslâmın mukaddes şehirlerini tehdide başlamaları, hakikatte daha evvel Mısırlılar kadar Osmanlı pâdişahlarını da endişeye sevketmişti. Fâtih (1432-1481) ve II. Bayezid (1447-1512) zamanlarında Mekke'ye «Sürre» alayı gönderilmesi ve Kızıl Deniz'de gemi inşâ edilmesi, Osmanlıların çok eskiden beri mukaddes beldelere karşı alâkaları olduğunu göstermişti. Hattâ I. Mehmed (?-1421) zamânından beri Osmanlı mukaddes beldelerle alâkalanmışlar ve oralarda zengin vakıflar yaparak İslâmiyete karşı dinî vazifelerinin icablarını yerine getirmeye çalışmışlardı. Yavuz'un İran ve Mısır zaferlerinden sonra İstanbul Hilâfet merkezi hâline gelince Devlet, İslâm birliği temelleri üzerine oturmuş ve bu birlik onun gâyesi olmuştu. Bundan sonra artık Osmanlı pâdişahları sürre alayları ve Haremeyn vakıfları ile mukaddes beldeleri altına boğmuşlar; kendilerine «Sâhibü'l-Haremeyn» denmesini o makamlara karşı hürmetsizlik sayıp «Hâdimü'l-Haremeyn» ünvanı ile iktifâ ve iftihâr etmişlerdi⁴³. Yani, Allah'ın emrine riâyetlerinden dolayı Arabistan üzerine hâkimiyetlerini ilân etmeyerek sadece «hâdim = hizmet eden» sıfatını taşımakta bulunmuşlardır ki, oralardan vergi almamaları da bunun en bâriz delili olmuştur⁴⁴.

41 D. Ross, «The Portuguese in India and Arabia», s. 14. Osmanlı Devleti'nin bu teşebbüsleri büyük teknik hazırlıkların ve mâlî kudretin eseridir. 1538'de Hindistan'da Diu muhâsarasında Süleyman Paşa tarafından kullanılıp da geri götürülemeyen muazzam Türk toplarından biri bugün Londra Tower of London'ın önünde bu tekniğin bir şâhesori olarak yatmaktadır.

42 L. Dames, «The Portuguese.», s. 19-20; D. Ross, a.g.e., s. 15.

43 Osman Turan, Türk Cihan Hâkimiyeti., II, s. 77, 79-80.

44 Mahmud Ma'an, Hicaz'da Saltanat Tesisini Din-i İslâm Meneder, İstanbul 1337/1919, s. 4.

Portekizliler, Hadım Süleyman Paşa'nın fethinden sonra, kısa bir müddet için de olsa Aden'i işgâl etmişlerdi. 1547 yılında Arab liderlerinden Süleyman el-Tavlâkî, Aden'i Türkler'den alarak Portekizliler'le ittifak yapmak için onların çıkartma yapabilmelerine imkân sağlamıştı. Fakat onlar, kaptanlarının korkaklığı yüzünden bu fırsatı değerlendirememişlerdi. Mukâbil taarruza geçen Türkler ise, hiçbir zaman kaybetmeyerek şehri istirdâd etmişlerdi⁴⁵.

Hülâsa, XVI. asırda Hindistan'daki bir takım hükümdarların arasında meydana gelen mücadeleler, Portekizliler'in bu ülkenin sâhillerine yerleşmelerini kolaylaştırmıştı. Bunun için de Hindistan hükümdarları Sultan Süleyman'ın himâyesini istemişlerdi. Barbaros Hayreddin Paşa 1538'de Preveze'de, Haçlı donanmalarını imhâ ederken; büyük toplarla donatılmış Süveyş donanması da Hadım Süleyman Paşa kumandasında harekete geçirilmiş, Aden'i ve Arabistan sâhillerini kurtardıktan ve Portekizliler'i mağlûp ettikten sonra Gucurât sâhillerine varmış ve onların elinde bulunan iki kaleyi almıştı. Fakat Diu şehrinin muhâsarasında Portekizliler de şiddetli bir mukâvemet göstermişlerdi. Kânûnî'nin yardımını isteyen Bahadır şah öldürülünce, onun rakibi olan Emîr Mahmud Portekizliler'le anlaşmış, bu durumda Hadım Süleyman Paşa da dönmeğe mecbur kalmıştı. Bununla beraber Hindistan yeni himâye talepleri de geliyordu. Kânûnî Sultan Süleyman, 1553'de İran Seferi'ne giderken, Pîrî Reis (4165 ? -1554 ?)'i Hind Denizi seferine memur etmişti. Kitâb-ı Bahriye müellifi Pîrî Reis, Arabistan sâhillerini Portekizliler'den temizleyip Basra Körfezi'ne vardı. Burada donanmayı Murad Reis idâresine bırakıp Mısır'a döndü. Yerine Seydi Ali Reis'i Kızıl Deniz ve Hind Okyanusu kumandanlığına tâyin etti. Portekizliler'le şiddetli savaşlar yapan Seydi Ali Reis, fırtınalara tutularak zorlukla Gucurât sâhillerine varabildi. Kurtulan gemilerini buradaki emîre emânet ederek karadan İstanbul'a döndü. Uğradığı memleketlerin ve Türkistan hükümdarlarının tâzim mektuplarını pâdişâha arz etti. Bu seyâhat hâtıralarını da yazarak *Mir'âtü'l-Memâlik* adlı eserini meydana getirdi. Portekizliler, Gucurât emîri Sultan Ahmed'den Türk amiralinin teslimini istedikleri zaman : «İslâm pâdişâhının kapudanını bizden talep etmek münâsib midir?» diyerek bu teklifi reddetti. O sırada Seydi Ali Reis de : «Bre mel'un. Beni bozgun donanma ile buldu-

45 R. B. Serjeant, *The Portuguese.*, s. 20. Aden'den getirilip Londra Kulesi önünde teşhir edilen o zamanki Türk toplarının resimleri için bk. Pl. 8.

nuz. İnşallah pâdişâh-ı âlempenâh devletinde» Hürmüz değil belki Diu dahi sizde kalmaya diyordu. Onun bu intikâmı, Cezayir Beylerbeyi Ramazan Paşa tarafından Portekiz ordusunun 1577'de *Vâdiü's-Sebil*'de vuku bulan muhârebede imhâ edilmesi ve bizzat kralın ölüler arasında bulunmasıyla alınmıştı. O kadar ki, Portekizliler'in düşüşü ve gerilemesi de bu mağlûbiyetle başlamıştı⁴⁶.

Kânûnî'nin 1566 yılında vuku bulan vefâtından sonra da devam eden Osmanlı kudreti sâyesinde Türkler, Portekizliler'e karşı Açe (Sumatra) sultanının talebi üzerine yardıma koştular. Onlara gemilerle asker, top ve silâh gönderdiler. Silâh yapmayı öğrettiler⁴⁷. Kânûnî bu yardımı seve seve kabul etmiş ve yapmıştı. Zira kendisi Halîfe'ydi ve yardım vâcipti⁴⁸. Kânûnî Sultan Süleyman, kendisine gelen Portekiz elçisi Nikolay ile kral Sebastian'a yazılmasını emrettiği 23 Muharrem 973/ 20 Ağustos 1565 ve 6 Rebiulevvel 973/ 1 Ekim 1565 tarihli mektuplarında «Hilâfet-i Rûy-i zemîn kabza-i tasarruf ve iktidârımızda olup Şark ve Garbın reâyâsı devletimizin kanatları» altında bulunduğundan, Diu (Hindistan'da) oturan hâkimlerinin sulh ve emniyet taleplerini iki tarafa mensup tüccar için tasvip etmekte; lâkin Hindistan'dan deniz yolu ile gelen hacı ve tâcirlere tecâvüz olunduğunu duyduğunu ve eğer bu tecâvüzlere devam olunursa gereği yapılacağından artık «sulh murâd olunmuştur» demenin fayda etmeyeceğini bildiriyordu⁴⁹.

Nitekim az sonra Osmanlı vesikalarında Acı veya Açe denilen Sumatra ve Malaka hükümdarı Sultan Alâuddîn'den gelen Hüseyin isimli bir elçi Portekizliler'in tecâvüzünden Osmanlı pâdişâhına şikâyetle bulunmuş; Mekke'ye sefer eden hacı ve tüccar gemilerini batırdıklarını, Müslümanların bir kısmını esir aldıklarını, bir kısmını da boğduklarını

46 Yukarıdaki mâlûmât için bk: Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, II, s. 110-111, *Vâdiü's-Sebil* muhârebesi için ayrıca bk: Saffet, «Bir Osmanlı Filosunun (Sumatra) Seferi», *Târih-i Osmânî Encümeni Mecmuası*, 8-12(1238), s. 614 n 1.

47 Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti*, II, s. 115; Saffet, «Bir Osmanlı Filosunun (Sumatra) Seferi», s. 682-83; İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/1, s. 32.

48 Saffet, «Şark Levendleri: Osmanlı Bahr-i Ahmer Filosunun (Sumatra) Seferi Üzerine Vesikalar», *TOEM*, 19-24 (1329), s. 1539.

49 Saffet, «Bir Osmanlı Filosunun (Sumatra) Seferi», *TOEM*, 7-12 (1327), s. 613-614, 678, mektupların (Nâme-i Hümâyün) tam metinlerini vermektedir; Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti*, II, s. 115-16.

bildirmiş; pâdişah II. Selim'den himâye istemiştir. Yeni tahta çıkan sultan II. Selim, yazdığı 16 Rebiulevvel 975/ 20 Eylül 1567 tarihli mektubunda ve 17 Rebiu'l-evvel 975/ 21 Eylül 1567 günlü nişân-ı hümayun hükmünde; dâimâ düşmanlarla gazâ eden Açe sultânına silâh ve asker talebi dolayısıyla, 15 gemi, top, topçu ve kâfi miktarda askeri, tüfek ve başka silâhları İskenderiye kapudanı Kurdoğlu Hızır kumandasında, din bâbında ve Allah yolunda gazâ yapmak üzere emrine gönderildiğini bildirmiş; Mısır ve Yemen beylerbeyileri ile Aden ve Cidde beylerine gereken emirlerin verildiğini yazmış; gönderilen askerlerin bir yıllık ihtiyaçlarının da görüldüğünü ifade etmiştir. II. Selim, babası Kânûnî'nin Frenk ve Nemçe kralına karşı kazandığı zaferleri de anlatmış ve Mustafa Çavuş ile ahvâli bildirmesini ve ihtiyaç hallolunca da topcuları göndermesini tenbih etmiştir⁵⁰.

Fakat mezkûr elçi Hüseyin'e yazılan 5 Recep 975/ 5 Ocak 1568 tarihli bir hükme göre, Yemen'deki Zeydî isyânı sebebiyle bu sevkîyât bir sene sonraya kalmıştır⁵¹. O zaman da, sadece iki gemi ile biraz malzeme ve tüfenkçiler gönderilebilmiştir⁵².

993/1585'de oldukça büyük bir Türk donanması, Portekizliler'i Doğu Afrika sâhillerinden sürüp çıkarmıştır. Mombasa hâkimi, Osmanlı hâ-

50 Saffet, «Bir Osmanlı Filosu.», s. 606-609. Nâme-i Hümayun ile Nişân-ı Hümayun'un metinlerini vermekte ve bunlarla Avrupalıların bu mevzudaki hatâlarını tashih etmektedir; Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti*, II, 116; İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi III/I*, s. 32. İstanbul Başbakanlık Arşivi'ndeki *Mühimme Defteri*'nde (kısaca: MD) daha başka vesikalar da vardır. Bunlar arasında şunlar mevzuumuzla alâkalıdır: Hind'den Tüccar gemilerine Portekizlilerin tecavüzlerini men' için Süveyş kaptanının Aden'e gönderildiğini bildiren ve 17 Rebiulevvel 972'de Yemen Beylerbeyine yazılmış hüküm (MD, C. 7, No. 270); Hind Müslümanlarına yardım ve Haremeyn'i âsilerden temizlemek için lâzım olan donanmayı sevk etmek maksadıyla Süveyş kanalını açmak lüzumu (MD, C. 7, No: 721, 15 Recep 975); Acı Padişahına gönderilmek üzere hazırlanan dülger, kürekci, kalafatçı, demirci, madenci ve ustaların Yemen isyanı sebebiyle tehir edildiğini bildiren 17 Şaban 975'de Mısır Beylerbeyine yazılan hüküm (MD, C. 7, No. 887).

51 Hüküm için bk: Saffet, «Bir Osmanlı Filosu.», s. 680.

52 Halil İnalcık, «The Heyday and Decline of the Ottoman Empire», *The Cambridge History of Islam*, I, yayımlayanlar: P. M. Holt, Ann K. S. Lambton ve Bernard Lewis, Cambridge 1970, s. 331-32; Saffet, «Bir Osmanlı Filo.», 687.

kimiyetini kendiliğinden kabul etmiştir⁵³. Bununla beraber Türkler, Karadeniz, Akdeniz ve Kızıldeniz'in ötesinde devamlı bir hâkimiyet kuramamışlar ve Hindistan yolunu da muhâfaza edememişlerdir⁵⁴. Ancak bütün bir 16. asır boyunca Hind Okyanusu'nda Portekizliler'le mücâdele eden Osmanlı Devleti, onların Yakın Doğu ile Hindistan arasındaki ticâret üzerinde mutlak hâkimiyet kazanmalarını önlemeye⁵⁵ ve Haremeyn'i Portekizliler'in şerrinden korumaya hakkıyla muvaffak olmuşlardır. Bu itibarla, XVI. asırda İslâm dünyasının kalbinde Osmanlı-Portekiz mücâdelesinin asıl sebebi; Osmanlı Devleti bakımından, bir sömürge imparatorluğu kurmak veyâ ticârî rekâbetten ziyâde, mukaddes beldelerin muhâfazası ve Frenklerin zulmüne uğrayan Uzak Doğudaki Müslümanların himâyesi olmuş bulunmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin hasımlarıyla yaptığı mücâdelesinde, asıl sebebin iktisâdî olmaktan çok İslâmî olduğu kaynaklarımızda sarihtir. İslâm ve Haremeyn'i müdafaa etmek başlıca gâye olmuştur. Bu maksatla hem Hind tarafından hac ve ticaret için Osmanlı memleketlerine gelen ve gidenleri Portekizliler'in taarruzlarından muhafaza etmek, hem de Yemen, Hicaz ve Habeş vilâyetlerini muhafaza etmek için kuvvetli bir donanmaya lüzum vardı. Binâenaleyh, Akdeniz donanmasının doğrudan doğruya Kızıldeniz ve Hind Denizine geçerek faâliyette bulunması zarûrî görüldüğünden, Akdeniz'le Kızıldeniz arasında bir kanal açılması için bir teşebbüse bile geçilmişti⁵⁶.

12 Recep 975 / 12 Ocak 1568 tarihiyle Mısır beylerbeyine gönderilen aşağıdaki fermanda, Portekizliler'in Hindistan'a musallat olmalarından ve o taraflarda haccetmek için Mekke'ye gelmek isteyen Müslümanların yollarının kesilmesinden dolayı Hindistan'ın bunların elinden alınmasının gerektiği belirtildikten sonra bu kanalın açılabilmesi için acele mimar ve mühendisler gönderilerek Süveyş ile Akdeniz'in arasının ölçülmesi ve kanal açmanın mümkün olup olmayacağını bildirilmesi emrolunmaktadır :

Mısır beylerbeğisine hüküm ki (hülâsa) :

...Selâtin-i namdar ve havakîn-i âli miktarın tefahür ve tafdîli hâdim-i haremeyn-i şerîfeyn ile olup Elhamdülillah-i teâla ol saadet bana

53 H. İnalçık, «The Heyday.», s. 331-32.

54 Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti.*, II, s. 116.

55 Halil İnalçık, *The Ottoman Empire*, s. 44.

56 İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/1, s. 32.

mükarrer ve müyesser olup ol cevanibin ahval ve etvarı hüsn-i intizam üzere olmak aksây-ı muradımdır; öyle olsa Portakal lâin memalik-i Hindistan'a teaddî cihetinden müstevli olup ol canipten ziyaret-i Haremeyn-i Şerîfeyne gelen Müslümanların yolları münsed olup andan gayri ehl-i islâm küffâr-ı haksarın taht-ı hükümetinde olmak veya görülmeyip ... diyar-ı Hindistan'ın küffar elinden istihlâsına ve Haremeyn-i şerîfeynin dahi etraf ve eknafında bazı karye-i dalle olup onların dahi ol cevanibten izaleleri lâzım olmağın öyle olsa küllî donanmây-ı hümayunum ihzar olunmak tedarik olunup donanmây-ı hümayunun Süveys deryasına geçmek için bir hark kesilmek galib-i sezavardır. Buyurdum ki vüsûl buldukta asla tehir ve terahî etmeyip ol yerin tam ehl-i vukuf mîmarların ve mühendislerin cemedip dahi yarar adamlar koşup irsal eyliyesin ki Akdeniz ile Süveys deryasının mâbeynlerin tettebbu edip ol yer, mahalinden hark olmağa kabil midir? ve tûlu ne miktar olur? ve yanaşır kaç gemi gitmeğe kabil-i hark olur tamam malûm ediniz arz eyliyesin ki ana göre tedariki görölüp kestirilip inşallah-ül-aziz tamam oldukta i nayet-i hak celle ve alâ ile ol diyara cihad-ı fisebillillah ... ile diyar-ı Hindistan'ın küffar-ı Portakal'dan feth ve teshiri müyesser olup divan-ı âmâlimizde mestur ola⁵⁷.

Osmanlı Devleti'nin Hicaz ve Yemen ülkesi üzerinde ısrar edişinin başta gelen sebeplerden birinin, Haremyn'i korumak olduğu kaynaklarımızda tasrih edilmiştir. Nitekim Münecimbaşı, Sultan II. Selimin, Sinan Paşa'yı Yemen'e Serdar olarak gönderirken ona: «Aden'i de al» dediği zaman Paşa'nın şu cevâbı verdiğini yazar: «Aden'e taarruz mü-nâsip değildir. Zira Zeydiler bu kasda vâkıf olduğu gibi, inâden Portugal melâinine teslim ederler. Ve Kale sa'ab olmakla küffâr tahassün eyleyüp Haremyn'e çok zararları olur⁵⁸. Aden Kalesi, zorluğuna rağmen zaptedilmiştir. Bu zaferin, Haremyn'in muhâfazası bakımından ne kadar mühim olduğunu aynı müellif şöyle belirtiyor: «Bu defa ol kelâm vuku bulup, vech-i meşrûh üzere az kalmış idi ki, ol kale Frenk eline düşe. Hele Hak Taâlâ ehl-i Haremyn'i Muhteremyn'i sıyânet ve himâyet eylemiştir»⁵⁹.

İstanbul'dan Mekke Şerifi'ne yazılan 1 Zilkâde 957/28 Nisan 1568 tarihli «Nâme-i Hümayûn»da, Serdar Sinan Paşa'ya yardımcı ve Pör-

57 Başbakanlık Arşivi, MD, C. 7, No. 721 (İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/1, Ankara 1973, s. 33-34).

58 *Sahâ'ifü'l-Ahbâr*, III, İstanbul 1285, s. 227.

59 S. 227; Kırş, MD, c. 7, No. 2738.

tekiz düşmanına mâni olunması kaydedildikten sonra aynen şöyle denilmektedir:

«Vilâyet-i Yemen»in fetih ve teshîri hususları, mücerred tahsîl-i mâl için olmayıp; el-iyâzü bi'l-lâh Portugâl kâfirin Müslümanlara musallat olup ol vilâyete meslûbu gayret-i hamîyyet-i dîn-i mübîne münâsib olmayup husûsâ matâf-ı halk-ı cihân ve kiblegâh-ı âlem ve âlemiyân olan Kâbe-i Mükerreme'nin sıyâneti ehemmi-mühimmât ve cümle-i ferâiz-i vâcibâtтан olduğu mukarrerdir. Gerekdir ki, bu babda umulandan ziyâde mesâ'î-i cemîleniz zuhûra getirüp mümkün olduğu mertebede maktûrunuz mebzul kılın. Ve merhum mağfûrun-leyh tâbe serâhu Kâbe-i Şerîfe ve Medîne-i Münevvere ve Yenbu'a kadîmden gönderile gelen fakara buğdayına yedi bin erdeb buğdayı ziyâde eylemişlerdi. Şimdiye degin vârid ve vâsil olmuş mudur, nicedir? Mâlumunuz olduğu üzere i'lâm eyleyesiniz»⁶⁰.

Tarihî vak'alarda iktisâdî sebepler mühim bir yer tutmuş olmakla beraber, bunun yanında İslâmî sebep ve İ'lây-ı Kelimetu'l-lah ideali'nin daha da mühim bir yer tuttuğu Osmanlı Tarihi incelenirken görülmektedir. Memleketimizde tarihî tetkikler bir hayli mesâfe katetmiştir. Fakat buna rağmen Osmanlı-İslâm dünyası araştırmaları henüz yenidir. Onun için bu ikinci sebep üzerinde ecnebi tarihçiler kadar durulmuş değildir. Müslüman Osmanlı Devleti'nin dahilî ve haricî siyâseti, kültür ve medeniyeti incelendikçe bizim ele aldığımız İslâmî sebepler de daha çok vuzâha kavuşacaktır. Biz burada sadece Osmanlı Devleti'nin bütün bir XVI. asır boyunca Kuzey Afrika, Kızıl Deniz ve Hind Okyanusu'nda Portekizliler'le kıyasıya mücâdele edişindeki esas amilin İslâmî olduğunu gün ışığına çıkarmaya çalıştık. İlk sömürge imparatorluğunu kuran Portekizliler gibi emperyalist bir gaye taşımadıklarını gösterdik.